

This is an electronic reprint of the original article. This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Kan vi förändra oss själva?

Strandberg, Hugo

Published in:
Ikaros

Published: 01/01/2022

Document Version
Final published version

[Link to publication](#)

Please cite the original version:

Strandberg, H. (2022). Kan vi förändra oss själva? *Ikaros*, 19(4), 42-45.
https://issuu.com/ikaros_tidsskrift/docs/ikaros_4_22_issuu/s/20041764

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Kan vi förändra oss själva?

Politik kallas ibland det möjliga konst. (Jag ska senare återvända till svårigheten att använda sig av distinktionen mellan det möjliga och det omöjliga i sådana här sammanhang.)

Med hänvisning till den beskrivningen kan därför politik ses som per definition antiutopisk. Det utopiska ska då rensas ut som oseriöst, opolitiskt, eftersom det handlar om drömmar fjärran verkligheten.

Utopikritik

Jag ska här ge två exempel på utopikritik.

Karl Marx kritik riktar sig mot utopisk socialism, i kontrast till hans egen "vetenskapliga socialism". De utopiska socialisternas angrepp på kapitalismen är av moralisk art, framför allt utifrån en viss föreställning om rättvisa. Marx, däremot, ser uppgiften som att beskriva kapitalismens nödvändiga undergång: kapitalismen är inte orättvis utan omöjlig. (Men är detta egentligen inte att tala förbi den utopiska socialismen? Vad Marx på sin höjd visar i *Kapitalet* är att kapitalismen med nödvändighet kommer att gå under, inte vad som kommer att uppstå istället. I en sådan framtid måste vi ju därför försöka åstadkomma ett så gott samhälle som möjligt, exempelvis ett så rättvist samhälle som möjligt. Frågan hur ett sådant samhälle skulle se ut är alltså inte överflödigt utan nödvändig. Och det är heller inte en vetenskaplig fråga.) Enligt Marx ska den politiska kritiken alltså inte vara baserad på några utopiska idéer om hur samhället borde vara.

Friedrich von Hayek kan ge oss ett annat exempel på utopikritik. Som en förfader till det som kommit att kallas nyliberalism kritiserar han socialistisk planering. Det går inte att åstadkomma ett gott samhälle, eftersom samhället är för komplext. Sådan planering är alltså omöjlig. Den som försöker nå utopin kommer i själva verket bara att åstadkomma förtryck.

I både Marx och von Hayeks fall mynnar detta ut i vad man kan kalla "den enda vägens politik" (den svenska moderata statsministern **Carl Bildts** uttryck för en politik som delvis var inspirerad av von Hayek). Motståndarna angrips inte på politisk väg, istället försöker man utdefiniera deras politik som omöjlig. Man ska vara försiktig med att kritisera Marx för sovjetssystemet, men antiutopismen hos honom är likväl ett antidemokratiskt drag. Än tydligare är detta hos von Hayek, på en helt annan politisk kant: antiutopismen är en annan sida av tron att ens egen politiska uppfattning är den enda möjliga.

Korpo filosofidag är ett årligen återkommande arrangemang för allmänheten, i år anordnat 31 juli. Temat var utopier. Bland talarna fanns Hugo Strandberg.

Utan någon spänning mellan å ena sidan samhället som det är och å andra sidan frågan hur det borde vara, uppstår inte behovet för var och en att ta politisk ställning.

Svårigheten är att ett samhälle inte är ett ting som kan förfärdigas, så som man snickrar ett bord, oavsett om man gör det på egen hand eller tillsammans med andra, för tillverknings sättet och produkten är här helt enkelt samma sak

Tvärt emot föreställningen att utopismen ligger utanför politiken (politik förstådd som det möjligas konst) skulle jag alltså vilja hävda att det utan utopism inte finns någon politik i demokratisk mening. Utan någon spänning mellan å ena sidan samhället som det är och å andra sidan frågan hur det borde vara, uppstår inte behovet för var och en att ta politisk ställning. Anti-utopism mynnar ut i förvaltning (som alltså kan vara omfattande eller minimal, men förvaltning är det icke desto mindre), där inga alternativ finns utan allt sköts på förment vetenskaplig grund. Politik handlar om att samhället kan vara annorlunda än vad det är nu. Den politiska frågan är: vilken annorlundahet vill vi? Om det man vill redan ligger i förlängningen av det som ändå sker just nu, då behövs ingen politik. Att handla är alltid att försöka åstadkomma något som inte är självklart; om resultatet vore sannolikt behövde jag ju inte göra något utan kunde bara låta saken ha sin gång.

Det möjliga och det omöjliga

Därmed kommer vi till frågan om vad "möjligt" och "omöjligt" egentligen betyder i politiska sammanhang, den frågan jag nämnde inledningsvis. Slagordet "en annan värld är möjlig" (paroll för diverse World Social Forums, det vill säga i den globala rättviserörelsen) har uttalats gång efter annan, men en sådan "annan värld" har inte kommit till stånd. Visar det att slagordet är falskt, att en annan värld trots allt inte är möjlig? Om man är del av en sådan rörelse kan misslyckandet förstås få en att ge upp hoppet, men jag ser inte hur man skulle kunna dra slutsatsen att det man kämpat för är omöjligt. Och samma sak gäller motståndarna: de önskar inte denna annorlunda värld, men skulle knappast kunna påstå att faktumet att motståndarna inte har blivit hörda visar att de kämpar för är omöjligt. För hur avgör man egentligen om det är möjligt eller inte? Bara genom att pröva denna nya samhällsordning! En utopi kan man egentligen inte avfärda som omöjlig; omöjlig visar den sig först vara när den inte längre är en utopi utan en konkret, misslyckad, realitet. Och eftersom varje samhälle i någon mening alltid är misslyckat – problem finns det ju alltid, nya problem uppstår, problem som inte kunde förutses – så kan frågan om vilka problem som visar att hela försöket var förfelat och vilka som hör till det normala sällan avgöras på något oberoende sätt.

Framför allt visar sig det undflyende i att tala om "möjligt" och "omöjligt" i det här sammanhanget om vi uppmärksammar vad svårigheterna egentligen är, vad det är som gör att utopin inte redan är förverkligad. Vad gäller den globala rättviserörelsen är svaret enkelt: rörelsen har misslyckats eftersom den inte har blivit hörd, eftersom alltför många alltför mäktiga inte tror på det den kämpar för (med rätta skulle dessa motståndare förstås säga). Mer generellt, beträffande frågan om varför en utopi inte har förverkligats, kan man i vissa fall peka på naturliga begränsningar, som förstås finns. Teknologiska lösningar på samhällsproblem – exempelvis bättre grödor – är ett sätt att försöka komma runt en del av dessa naturliga begränsningar. Utopiskt i riktigt dålig mening skulle det dock vara att tro att vi skulle kunna göra oss själva allsmäktiga, att det finns teknologiska sätt att komma runt alla naturliga begränsningar. (Så kan det vara värt att påpeka att det mindre radikala kan vara utopiskt i dålig mening, exempelvis tron att vi kan komma till rätta med global uppvärmning utan större förändringar av hur vi lever.) Dessa naturliga begränsningar hör därmed till det givna, som allt samhällstänkande måste utgå från. De svårigheter som möter alla utopier som inte är av ett i bred mening teknologiskt slag är alltså av annan natur än naturliga svårigheter. Svårigheten då är, som sagt och helt enkelt, att alltför många alltför mäktiga inte tror på utopin.

Låt mig här ge ett exempel: utopin om ett samhälle utan krig. En textrad i **John Lennons** och **Yoko Onos** "Happy Xmas (War Is Over)" går: "War is over, if you want it". Så talar riktiga utopister. Men det är också otvetydigt sant. Om alla ville att kriget skulle vara slut, då vore de också det. Svårigheten är dock, att hur övertygad jag än själv skulle vara om fredens vikt, så är andra inte det, eller misstänker jag att andra inte är det, och därmed uppstår behovet av att ändå försvara sig, eller förbereda sig för att försvara sig. Svårigheten är, med andra ord, att samhället och världen består av många människor, som jag inte litat på eller kan lita på. Om man drar den tanketråden till sin spets, då upphör emellertid samhället och det politiska. Då kommer jag att betrakta andra som enbart naturliga hinder på vägen mot det som jag ser som den ideala inrättningen av mitt eget liv, och den utopiska svårigheten blir återigen rent teknologisk.

Eller uttryckt på annat sätt: ett politiskt klimat som var genomsyrat av tanken att andra inte är att lita på vore ett där all politisk debatt var propaganda, där man inte talar till eller lyssnar på varandra och inte alls bryr sig om huruvida det man säger är sant. Saken är bara den att i ett sådant politiskt klimat måste det ändå finnas ett sken av att det som sägs har en betydelse annan än den att lura alla andra än talaren, vilket betyder att tanken att andra är att lita på ändå inte kan vara helt frånvarande. Med andra ord är den utopiska svårigheten att den behöver föregripa det tillstånd som utopin vill åstadkomma. Samtidigt måste dock detta tillstånd i viss mening alltid föregripas, eftersom tanken att andra är att lita på som sagt inte kan vara helt frånvarande.

Nu kan det här tyckas vara ett specialfall, gällande just frågan om krig, eller frågan om tvång och våld i samhället mer generellt. Men något liknande gäller vilken utopi som helst, om den så gäller ekonomisk rättvisa eller ekologisk hållbarhet. Om jag inte överger politiken och ser svårigheten som rent teknisk, det vill säga som en svårighet att med våld driva igenom det jag vill, då finns det å ena sidan inget som är så lätt som att förverkliga en utopi, det är bara för oss att vilja den. Å andra sidan är det just därför det är så svårt: utopin kan inte tvingas fram utan allt man kan göra är att försöka få andra att komma till insikt.

(Också i krig måste man för övrigt komma överens med fienden. Även efter segern finns ju fienden kvar. Svårigheten att också han ska vilja fred, nu och, framför allt, på längre sikt, finns alltså där oavsett segern. Denna svårighet kan inte tacklas med våldsmedel utan är en utopisk svårighet i just den meningen att allt jag kan göra är att försöka få honom att komma till insikt. Annorlunda är det bara om fienden fullständigt förintats, men även detta är förstås en osäker lösning, för jag har ju i vilket fall mig själv kvar, och är jag verkligen någon att sätta min tillit till, särskilt om jag är en som inte har dragit mig för att utplåna fienden? Hittills i min framställning har det låtit som om svårigheten alltid är de andra, huruvida de är att lita på, men min poäng om hur lätt och just därför svår utopin är att förverkliga understryker ytterligare när man uppmärksammar den sistnämnda svårigheten, svårigheten om huruvida jag själv verkligen är att lita på när det gäller att leva upp till det jag vill.)

Kort sagt: svårigheten är helt enkelt vi själva. Att konstatera det är inte nödvändigtvis att förorda individuella förändringar framför institutionella. Välfärdsstaten, som ett sätt att lösa fattigdomsproblemet, något som kunde verkat utopiskt, kom till därför att tillräckligt många kom att vilja den. Också i detta fall var alltså problemet vi själva.

Samhället är inget ting

Här kan vi återvända till de utopiska socialisterna. För något som är påfallande i deras skrifter är det detaljerade, som om svårigheten var att avgöra den ideala befolkningens mängden i en stad, hur stora husen ska vara, och så vidare. Den egentliga svårigheten – hur man ska få folk att tro att detta är något vettigt – bortses alltså från, och kanske var det det Marx delvis insåg i sin kritik. Och eftersom processen ses som enkelriktad – någon har redan kommit på hur samhället ska se ut, det gäller bara för andra att inrätta sig i detta samhälle – har det egentligen samhälleliga bortsetts från, att ett samhälle består av många människor, som alltså alla är del i dess skapelse. Svårigheten är att ett samhälle inte är ett ting som kan förfärdigas, så som man snickrar ett bord, oavsett om man gör det på egen hand eller tillsammans med andra, för tillverknings sättet och produkten är här helt enkelt samma sak. Den som bedriver social ingenjörskonst eller dess nyliberala motsvarighet, det revolutionära avantgardet,

demagogen, *spin doctorn* – alla är de utopiernas och politikens banemän.

Faktumet att jag måste vända mig till andra, alltså inte som naturliga hinder på vägen mot utopin utan som del av samma samhälle som jag, som del i förändringen av detta samhälle, är dock inte bara ett sätt att uttrycka vad svårigheten är utan är på samma gång att uttrycka vad utopin består i. Form och innehåll överlappar varandra här. Visserligen finns det utopiska frågor – om exempelvis ekonomisk rättvisa och ekologisk hållbarhet – som detta inte tycks gälla för, även om det är en fråga som är mindre entydig än vad man först kan tro. Hur det än är med den saken så finns det åtminstone en utopisk fråga som alltså hänger nära samman med den svårighet jag har diskuterat här, där faktumet att man måste vara den förändring man vill se med andra ord är mycket mer än bara en kritik av hyckleri. För ett samhälle där man kan dela tankar om hur samhället borde vara, där vi alla på allvar betänker andras tankar, inte utifrån frågan vad som gynnar och missgynnar mina privata intressen, och där vi bemöter varandras tankar på ett sätt som inte syftar till att vilseleda utan till att leda till insikt – finns det något som är mer utopiskt än det? Med andra ord är faktumet att utopin bara kan bli till om vi tror på den och bara om vi avstår från retoriska och andra tvångsmedel inget egentligt hinder, eftersom det är just vad utopin består i. Men det innebär också att faktumet att utopin inte är förverkligad inte gör någon skillnad vad gäller det politiska handlandet, som måste vara det samma oavsett om den är det eller inte, ett handlande i hopp om att den goda vilja jag, förhoppningsvis, visar blir mött av en god vilja hos andra.

Om man då ställer frågan vad det är som gör att utopier inte mer verkar ha någon plats idag tror jag den frågan är vilseledande. För under en tid när det finns rörelser som av allt att döma har framtiden för sig behövs egentligen inte något eget utopiskt engagemang. Förverkligandet ligger så pass nära att det inte längre rör sig om någon utopi, och rörelsen är så stark att jag själv inte behövs. Däremot är det klart att en anda av hopp kan frodas i en sådan tid, medan vår tid verkar mer hopplös. Ett skäl till att utopier inte verkar ha någon plats idag skulle då vara att vår förmåga att se på varandra som varelsor som kan komma till insikt förtvinar, vår förmåga att se på varandra som varelsor som alltså inte är determinerade av bakgrund, identitet eller liknande. Jag hoppas dock att det paradoxala i vad jag nyss sade framgår. För det är ju bara om jag givit upp hoppet som jag kommer att se den tid vi lever i som bestämmande. Hoppet, däremot, är hoppet om att framtiden kan se annorlunda ut, att vi kan vara annorlunda än vad vi hittills varit. Som hopp kan det inte vederläggas, vilket dock inte gör det lättare att hålla fast vid.

Utopin är helt enkelt hoppet.

Hugo Strandberg är docent och lektor i filosofi vid Åbo Akademi

